

za sln. sinonim *ležetrûdnik* »Caprimulgus« (Ribnica). Vendar se vsiljuje paralela med sln. *legat* in poljsko *ligawka* »vrsta trobente«, češko dial. *lihavka* »isto«, kar puščata nerazloženo tako Machek, ESJČ² 322 kakor Sławski, SEJP IV 252. Domnevati smemo, da gre za »tremolo« v glasu in da je to ista osnova **leig-* »zibati, tresti« kakor v poljskem *ligawka*, *ligawica* »močvirje«, poleg tega pomeni letonsko *līguôt* poleg »zibati« tudi »vriskati«. Cerkvonoslov. *likъ* »ples« je sicer izposojeno iz gotskega *laiks* »ples«, tudi stvn. *leih*, *leich* »igra, melodija, petje«. Avtohtono slovansko pa je iz te osnove češko *lihati* »gibati«, poljsko *ligać* »brcati, ritati«. Berneker, SEW I 706 in podrobno tudi Fraenkel, LEW 330 domnevata, da je poleg osnove **leig-* že indoevropsko eksistirala tudi nazalizirana oblika **leng-*, prim. staroindijsko *lānghati*, *lāngháyati* »skače«, litavsko *langūoti* »majati«, letonsko *lēñgāt* »gugati, zibati«, irsko *lingit* »skače«, stvn. *lungar* »hitro«, rusko *ljagátъ* »brcati, ritati«, *ljaguška* »žaba«, *ljága* »bedro«. Iz *leig-* je litavsko *laigyti* »brezglavo tekati«, staroindijsko *rējātē* »skače, drgeče« itd. Po nepotrebnem zavrača Vasmer, REW II 80 ozko medsebojno povezanost obeh oblik. Seveda je mogoče, da gre za zgodnji sovpad dveh različnih osnov, ki sta si bili pomensko blizu (tako Fraenkel, LEW 330 in Frisk, GEW I 488).

Pri južnoslov. *legat* in *leganj* moramo izhajati iz **lēg-*, imenovan bodisi po glasu ali po značilnem gibanju.

V severnoslovanskih jezikih je poleg kalka po gr. *αἰχρονήλας*, lat. *caprimulgus*, slov. *kozodojъ* (slovensko *kozomolzec*) najbolj razširjeno ime rusko *lilók*, *lelják*, poljsko, češko in slovaško *lelek*. Enako tudi litavsko *lėlỹs*, *lalỹs*, letonsko *lēlis* »Caprimulgus«. To je nedvomno izvedeno iz neke onomatopeje, prim. sbh. *lelijati* »zibati se«, *lelekati* »tožiti, žalostno se oglašati«. Južnoslovansko je ime prenešeno na netopirja, sln. *lilek* (tudi priimek *Lilek*), sbh. *liljak*, *ljiljak*, tudi csl. *lilijakъ* »netopir«. Od drugih sinonimov za »Caprimulgus« naj navedem še sln. *podhujka*, kar je Caf rekonstruiral v **poddojka*.

Janez Rotar

Filozofska fakulteta v Ljubljani

JOVAN STERIJA POPOVIĆ IN TEDANJE SRBSKO LITERARNO OBČINSTVO

Pri raziskovanju razmerja med pisateljem, njegovim delom in bralcem, pri spremljanju recepcije in percepcije besedne umetnine navadno posegamo po delih iz tega, dosti manj pa iz minulega stoletja. Nekateri pisatelji so s svojim delom in odzivanjem literarnega občinstva posebej ponazorilni. Lahko bi dejali, da naravnost narekujejo in podpirajo razvoj tega pristopa k besedni umetnini in k raziskovanju njenega življenja. Med take pisatelje sodi tudi Jovan Sterija Popović, in sicer kot prvi v srbski književnosti prejšnjega stoletja. Z zastavljenega zrelišča je Popović s svojim delom sploh najbolj zanimiv in vsestransko ponazorilen.

Za romantike kot ustvarjalce vrhunskih literarnih umetnin prve polovice minulega stoletja je mogoče trditi, da vsaj pri pisanju pesmi, pa tudi dram in proze, niso kaj dosti mislili na bralca, niso se nanj obračali ne retorično ne bralno usmerjevalno. Lastno izpovedovanje in individualno umetniško oblikovanje je bilo pesniku romantizma glavna potreba in cilj. Prešeren na več mestih načenja vprašanje umetniškega ustvarjanja in literarnega občinstva, seveda nemnožičnega! V VII. gazeli izrecno izjavlja, da so njegove pesmi njegova osebna stvar in izpoved in da ne kani upoštevati teh, ki bi želeli balade ali sonete,

in ne tistih, ki si žele od po Pindarovem zgledu. Znano je, da književnost romantizma in še zlasti poezija ni pisana predvsem zaradi literarnega občinstva in zanj. Nastaja izrazito kot nuja, kot izpoved pesnikov notranje osebnosti. S tem pa še zdaleč ni rečeno, da ta umetnost tedaj ali kasneje ne bi imela literarne publike! Ravno nasprotno, imajo jo trajno in posebej zahtevno.

Razsvetljenski, pragmatično naravnani in motivirani pisatelji preteklega stoletja in tudi kasnejših literarnih obdobj vse do danes so bolj ali manj izrazito in tudi programsko naravnano upoštevali bralca. Ustvarjali so in ustvarjajo književnost za bralca. Ta literarno razvojni pojav pa se iz obdobja v obdobje kaže drugače. Njegova narava je odvisna od razvitosti splošne književne publike, od intelektualne in od družbene zaznamovanosti bralcev, enako močno ali še izraziteje pa tudi od prevladujoče oziroma aktualizirane pragmatične težnje in namena.

V Popovičevem primeru lahko govorimo o obojestranski svojevrstnosti in kompleksnosti, torej literarnega občinstva na posebni stopnji razvoja in v posebnih družbenih in zgodovinskih okoliščinah, v katerih tedaj živi in deluje srbska knjiga; hkrati pa tudi Popoviču kot močni, samosvoji osebnosti z izrazitimi razsvetljenskimi težnjami. Zaveda se, da piše književna dela za svojevrstnega srbskega bralca, čigar značaj naj s svojimi deli spreminja v družbenomoralnem pogledu, razvija pa tudi njegovo umevanje branja in vrednotenja besedne umetnine. Ravno slednje je posebej zanimivo, saj v naših književnostih tistega časa česa podobnega ni zaslediti.

Popović svojega literarnega poslanstva gotovo že od začetka ni razumel kot »izabranik sveštenih Muza« – če si pomagamo z metaforo mladega Vojislava Ilića iz pol stoletja kasneje – ampak je ponovno in ponovno izjavljal, da je njegova naloga pisati koristne knjige. Pri tem je zelo kritično ocenjeval takratno srbsko literarno občinstvo, ki je bilo podobno literarnemu občinstvu v razvitejših evropskih okoljih v 18. stol., ko je tu nastopila »revolucija branja«. Razširjanje šostva je širilo socialne sloje književnega občinstva, njihov okus pa je narekoval nastanek novih žanrov v epski prozi, posebno tako imenovani trivialni, torej zabavni roman. »Kvantifikacija in diferenciacija književnega tržišča je v drugi polovici 18. stol. posledica strukturalnih zahtev tako tržišča kakor tudi posameznih krogov možnih kupcev in kajpak vzajemnega odnosa med enimi in drugimi«, pravi Jochen Schulte-Sasse v raziskavi Literarischer Markt und ästhetische Denkform. Analysen und Thesen zur Geschichte ihres Zusammenhanges.¹

Srbsko literarno občinstvo se je jelo razvijati v taki smeri ravno v začetku 19. stol. in brez dolgotrajnejše meščanske razredne in meščanske kulturne tradicije je nihalo med zapoznelim baročnim fevdalnim obnašanjem in med meščanskim modnim svetovljanstvom. S takim občinstvom se tedaj sooča Popović in ga hoče vzgajati družbeno, moralno in narodno, približati ga hoče koristni razsvetljenski knjigi, razvijati njegovo umevanje branja in ga odvracati od sentimentalističnih romanov in podobnih pripovedi. Zavedal se je, da je to težak, nevhvaležen in pogosto tudi brezploden posel: »Navlastito što kod Srbalja, kao kod svakog drugog Božijeg naroda takovih čitača ima, koji knjige samo zato otvaraju da vide, koji su prenumeranti.«² S temi besedami se namreč konča Popovičev nedokončni humoristični *Roman bez romana*, napisan 1832, objavljen 1838. Vsebuje izredno bogato in mikavno gradivo o vlogi knjige pri tedanjem srbskem občinstvu in tudi o Popovičevi pisateljski naravi.

Prav tako se je Popović tudi zavedal, da je njegovo lastno literarno delo kakor delo drugih pisateljev odvisno od razpoloženja in narave književnega občinstva. V predgovoru Ro-

¹ Zeitschrift für Literatur und Linguistik, II/1972, 6.

² Jovan Sterija Popović, Celokupna dela, I-V. Narodna prosveta Beograd (1931), ur. Uroš Džonić, V, 104. V nadaljnjih navedkih sta zvezek in stran po tej izdaji.

manu bez romana se šegavo priporoča »naklonosti i čitatelja i čitateljica, to će reće, moleći ih, da moje knjige rado i mnogo kupuju« (V,8). Še bolj pa je mogoče spoznavati iz samih del, kako je Popović ves čas imel pred sabo posamezne skupine tedanjega srbskega literarnega bralstva, želeč jih vzgajati. Za to je skoraj vedno uporabljal tudi predgovore in pripise, posredno pa je to dosegal z naravo samih del. Čeravno večji del njegovih tekstov predstavljajo komedije, so tudi te vplivale na srbskega bralca, saj sodijo med Popovičeve knjige za bralca.

Branje je bilo prevladujoča oblika sprejemanja Popovičevih del. To so poudarjali že pisci nekrologov leta 1856. »Ima li Srbina koji čitati zna pa da nije čitao Kir-Janju, il da ga bar nije slušao čitati!« piše kasnejši romanopisec Jakov Ignjatović.³

Da ta Ignjatovičeva opomba ni le priložnostna, priča podobna misel v spisu Jovana Subotića iz istega leta. Subotić opozarja, da je srbsko literarno občinstvo sprejelo Popoviča že za življenja in da se je zavedalo njegove vzgojne vloge. »Tvrđica ili, kako ga je sam čitajući svet po glavnom licu prozvao, Kir Janja učinio je spisatelja obštim ljubimcem naroda. Kir Janja napravi čitavu prijatnu bunu u čitateljima, i dva velika izdanja za života izdati, to je bilo u našem književnom svetu čitav trijumf. Pesnik je dakle naš dva takova trijumfa doživeo.«⁴ Kakor je znano, je že zgodovinska drama *Svetislav i Mileva*, torej prva Popovičeva knjiga doživela leta 1827 takojšnjo ponovitev izdaje.⁵ In ko Dimitrije Vučenov sodi, da je »svoje komedije pisao Sterija bez prave sopstvene predstave o njihovom izvođenju na pozornici,«⁶ s tem potrjuje misel, da je Popović v prvi vrsti pisal za bralca.

Iz zgornjih navedkov je tudi mogoče sklepati, da je srbsko literarno občinstvo živelo ob Popovičevem vzpostavljanju stikov z njim in pod njihovim vplivom ter da je zato mogoče govoriti o vzajemnem, trajnem in tudi dokaj trdnem razmerju.

Najpogostnejša oblika obračanja k bralcu je v takratni srbski književnosti prav gotovo retorično apostrofiranje. Korenine ima v humanistični izobrazbi pisateljev, v retoriki kot veščini in seveda v baročno manierističnih, manj pa v klasicističnih oblikah in možnostih pisateljevega izstopanja iz epskega okvira. Prav tako pa se tudi navezuje na oblike družabnega obnašanja v tedanji »visoki družbi« meščanskega in častniškega okolja. Verbalne oblike uglajenosti sprejema mlado srbsko meščanstvo naglo, hlastajoče in nekritično in jih v svojih razrednih težnjah prenaša v vsakdanje življenje in občevanje. Jalica pravi v komediji *Laža i paralaža*: »Govoriti po modi, unterhaltenovati se, štelovati se i znati, šta je bonton, to se sve iz romana uči.« (I, 22).

Ravno ženske so imele pri tem zelo močno vlogo, kakor so tudi med bralnim občinstvom predstavljale najmočnejšo skupino. »Ženske so v teh desetletjih postale glavni potrošnik leposlovja, to dejstvo pa je neposredno povezano z gospodarsko krepitvijo meščanstva. Od pripadnikov nižjih slojev so zanimanje za knjigo prevzeli samo tisti, ki so bili v neposrednem stiku s fevdalci in meščanstvom ali pa so bili tod služabniki: lakaji, sobarice, frizerji, lovci, vrtnarji, vojaki, vajenci – skratka nižje meščanstvo, ki je v prejšnjem rodu bilo še na vasi, sedaj pa se je vključevalo v malomeščanstvo. Hitro je poprijemalo meščanske življenjske navade, meščansko težnjo po dobičku in meščanski pogled na svet.«⁷

³ Jovan Sterija Popović. Izbor iz redakcija Vaso Milinčević. Beograd 1965, 48.

⁴ Jovan Subotić: Slovo Jovanu Steriji Popoviću. – Serbskij letopis 1856, II/XXX, knj. 94, 3.

⁵ Prim.: Janez Rotar: Upoštevanje bralca pri oblikovanju srbske književnosti konec 18. in v začetku 19. stoletju. – Obdobja 2. Romantika. Ljubljana, 1981, 319–333.

⁶ Dimitrije Vučenov: Komediograf Sterija. – J. S. Popović, ur. V. Milinčević, str. 139.

⁷ Bernhard Wittmann: Der Bauer Mittel- und Osteuropas im sozio-ökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts. Köln-Wien 1973. Prim. tudi: Rolf Engelsing: Der Bürger als Leser, Stuttgart 1974; Rolf Schenda: Volk ohne Buch, Frankfurt/Main, 1970.

Kritično odzivanje na te manire, na takšno obnašanje in na hlastanje po modi se pri Popoviću pojavlja zelo pogosto, in sicer večinoma v karikaturni obliki. V tem pogledu prednjačita komediji *Laža i paralaža* in *Pokondirena tikva*. Križanje fevdalnih in baročnih oblik ter mlajših meščanskih oblik družabnega občevanja je v malomestnih okoljih vojvodinskih palank povezano s hlastajočim zadovoljevanjem potreb mladega meščanstva in obrtništva po modi, noblesi, zabavi in ugledu. Zato je nujno rojevalo različne hibridne sadove na jezikovni in družabni ravni. Šibko izobraženo meščansko okolje je zlasti prek svojih zdolgočassenih in pogosto brezdelnih žensk izdajalo in tudi negovalo jarogospoke težnje in je tedaj pri zdravomislečem opazovalcu budilo kritično odzivanje. V Predsloviu komediji *Pokondirena tikva* piše Popović leta 1830: »Ja znam, moja visokopočitajema gospože, da bih pet puta više prenumeranata imao, da sam objavljenje na kakav vseobšti bal izdao, nego na Pokondirenu Tikvu, ali što ću: kad me je stroga sudbina na knjigopisanje opredelila« (I, 146).

Popovićeve družbeno kritična in drubženo moralna odzivanja vsebinsko označujejo velik del njegovega neposrednega upoštevanja in obravnavanja književnega občinstva. Zajeta so v nastopih in v nazorih posameznih likov in tako na svojevrsten način izpovedujejo pisateljevo misel. Popović se tedaj kritično in negativno odziva na družbene značilnosti mladega meščanstva, ki mu zameri hlastanje po modi in zgledovanje po tujem svetu, zameri mu jezikovno sprenevedanje in druge plodove subkulture. Njeno nasprotje je domače življenje, njegova delavnost in zdravi razum. Jezikovna sprevrženost meščanskega okolja nastaja zaradi nesamokritičnega in površnega sprejemanja in privzemanja tujih besed in fraz. Nastajajo jezikovni barbarizmi in nesporazumi spričo neustrezne rabe tujih izrazov, kar pa ni slabo samo zavoljo pačenja jezika, ampak tudi zaradi odtujevanja srbstvu. S papirnatim visokim slogom slavianoserbskega izražanja se po Popovićevi sodbi meščanstvo odtuja srbstvu: Dvogovor med Markom in Alekso v *Laži i paralaži* je dovolj poveden:

»Marko: Zašto vas ne razumem, a ja sam jamačno Srbin ...

Aleksa: No iz toga ne sleduje da ja Serbin nisam, poneže sam ja vježestva priobreo, vkus izobrazio, čuvstva otončao« (I, 28).

Kakor je večplastno Popovićevo odzivanje na jezikovne pojave med mladim srbskim meščanstvom v Vojvodini, tako je v te opazke na tak ali drugačen način zajeto tudi marsikaj od tistega, kar je pisatelj »u svetu video i čuo«. Popovićev razgibani temperament se vselej uveljavlja tako, da hkrati zajame več različnih sporočil oziroma da se večplastno odziva na posamezne pojave. Skoraj vedno je namreč zajeta tudi njegova literarnonazorska misel. Tako na Aleksovo jezikovno-estetsko modrovanje navezuje še sodbo o tedanji srbski književnosti, ko pravi: »Ovo je jezik slavenoserbskij, to jest serbskij, no po pravilima uglađen, kojim su se najveći duhovi, kao Stojković, Vidaković, Vujić in proči u knjigama služili« (I, 28). Jasno je, da je povednost tega stavka in subjektivni smisel izjave treba pojmovati na imenovalcu, kakršnega predstavlja Aleksa, karikaturni lik površnega hlastavca v tedanjem družbenem uveljavljanju.

Sterija Popović se skoraj v vsaki komediji kritično odziva na družbene slabosti in razvade prek posameznega lika, npr. Jelice, Alekse, Feme, Sare in Ružičića, ki so nosilci tipičnih slabosti. Njim nasproti postavlja zdrave, srbsko misleče, govoreče in čustvujoče posameznike. Pač pa ne ravna tako v humorističnem Romanu bez romana, kjer šiba slabosti in razvade meščanskega srbskega okolja. Vendar se tu njegova misel ne navezuje na posamezne pojave družbenega in družabnega življenja, marveč v prvi vrsti na književnost, ki jo pozna tedanji srbski bralec. To so večinoma sentimentalistične prozne pripovedi domačih in tujih piscev. Če se je prek komedij uveljavljalo predvsem družbeno kritično in narodno moralizatorsko stališče Jovana Sterija Popovića, je v Romanu bez romana v ospredju nje-

gov kritični odnos do književnosti v vsakem trenutku tudi narodnorazsvetljenskega in kulturnega značaja.

Odzivanje na literarne pojave in na naravo literarnega občinstva se napoveduje že v Laži i paralazi leta 1830. V Romanu bez romana se dve leti kasneje razširi kot prevladujoča vsebina vseh pisateljevih apostrofiranj bralca. A tudi sama snov Romana je literarno-programске in literarnonazorske narave, ob čemer se podobno kot pisatelj s svojimi izstopi oglašja tudi bralec oziroma bralka in izreka svoje nazore in odzivanje. Tako je mogoče govoriti o dejavnem vzajemnem odnosu med pisateljem in bralcem prek literarnega dela in zaradi njega.

V Romanu bez romana je Popović izoblikoval in na svojevrsten način ponudil bralcu svojo podobo in oceno sentimentalistične in sploh zabavne (trivialne) književnosti.⁸ Iz Laže i paralaze in zlasti iz Romana bez romana je mogoče sestaviti nekakšno »poetiko«⁹ sentimentalističnega romana. Gotovo je to poudarjeno karikaturna podoba take poetike, saj jo oblikujejo humorna, ironična in celo groteskna oponašanja in posnemanja vsega tistega, kar se ob Popovičevem kritičnem branju Vidakovića, Stojkovića, Vujića in drugih oblikuje v nekak Sterijin metatekst. Popović je umel na izviren način zajeti hkrati tudi vse mogoče oblike odzivanja na to zabavno literaturo ob branju povprečne srbske bralke, navajajoč njena pričakovanja, njene želje, sočustvovanja in trpljenja. Hkrati na svojevrsten način upošteva vse njene zahteve, da se tudi v Romanu bez romana pojavljajo in uresničujejo tiste konvencije, ki so v bralkini vrednostni lestvici in v njeni recepciji tako zelo pomembne, sicer pa značilne za takratno trivialno literaturo. Seveda Popoviću temperament ne dopušča, da se ne bi tudi sam enakovredno in še močnejše oglašal in odzival. In tako imamo pred sabo delo, kjer se na svojevrsten način oblikuje soodnos pisatelj – delo – bralec. V njem se ob »poetiki«⁹ sentimentalističnega romana soočanje povzpne do prave evforije v odzivanju tako bralca kot pisatelja, zahvaljujoč se spretnosti, s katero Popović vključuje v ta sloj posamezne sobesednike in oponente, in pa seveda zahvaljujoč se karikaturnemu, satiričnemu in celo grotesknemu podajanju.

Povednost tako nastalega besedila in vseh neposrednih Popovičevih apostrofiranj je večplastna. Obrača se k literarnemu občinstvu in ga drami iz zamejene in samozadovoljne zasvojenosti in privrženosti šabloniziranim zabavnim romanom. Sooča se z nazori in literarnimi deli tedanjih srbskih in tujih proznih piscev, z njihovo vsebinsko in jezikovno nenaravnostjo, s psihološko nesprejemljivostjo, s psihološko neprepričljivostjo, kar zadeva ravnanje posameznih oseb, torej z njihovo neživljenjskostjo.

Izvirno Popovičevo pletenje dvogovora in disputa z bralcem in posebej z »gospo Preličko«⁹ kot predstavnico določene skupine tedanjega literarnega občinstva oživlja to dvojno in dvosmerno delovanje. Pri tem se oblikujeta pisateljev pogled na književnost in pa podoba in fiziognomija tedanje srbske literarne publike. Oprt na karikaturni postopek oblikuje kontroverzno svojemu literarnemu nazoru, in sicer z Romanom bez romana, z nekakšno donkihotsko igro, kakor besedilo po pravici imenuje srbska slovstvena zgodovina.⁹ Popovičevo besedilo nudi za takšno označevanje dovolj osnove, tudi z njegovim navajanjem Cervantesovega dela, zlasti pa s Popovičevim posnemanjem temeljne metode, torej igre z literarnonazorskimi in percepcijskimi razsežnostmi.

Popović torej želi vplivati na srbskega bralca, ga vzgajati in ga spodbujati, da bi se drugače odzival na sentimentalistične pripovedi. V svojem postopku odkriva posamezna temeljna vprašanja literarnega ustvarjanja sploh, hkrati pa pojasnjuje posamezne osnovne postop-

⁸ O »trivialni«⁹ književnosti je pri nas izčrpno razpravljaj Zdenko Škreb: Trivialna književnost. Umjetnost riječi XVII/1973, 135–141.

⁹ Jovan Deretić: Srpska književnost (III). – Književna istorija, X/38, 1978, 249. Jovan Deretić studiozno obravnava začetke srbskega romana 19. st. v knjigi Vidaković i rani srpski roman, MS 1980.

ke v metodi literarnega pripovedovanja in poročanja. Karikaturni odnos ne zmanjšuje in ne zamegljuje namenov pisateljevega oblikovanja. Z njim želi le še bolj poudariti svojo težnjo, biti še bolj določno poveden.

Popović zlasti želi opozoriti bralca na to, da je lahko pripovedovanje ali poročanje subjektivno stilizirano. Bralec ni bil vaje drugega načina poročanja ali pripovedovanja. Poznal je le tistega iz Vidakovičevih, Stojkovičevih in drugih pripovedi, ki so bili nekako izrazito objektivistični. Sam Popović pa rad uporablja humorno ali ironično stilno subjektivizacijo poročanja. V Predslovju Pokondirene tikve je leta 1830 zapisal tele značilne besede: »A smejati se bez vas, bilo bi od mene grubijanstvo; moram i vas, kao što vi kažete, unterhaltovati, i tako interhaltujući i vas, i pripovedajući i što sam koje gde čuo i video« (I, 147–148).

Znano Horacovo načelo »dulce et utile« torej pojasnjuje Popović na metaforični način, hkrati pa se vseskozi zaveda tudi njegove pragmatične namere, tako literarne kot kulturne in narodne. Na začetku Romana bez romana pravi v Predgovoru: »Moje delo ništa drugo u sebi nema, nego što Latin kaže »sales et facetiae«, Nemac Witz und Laune...« (V, 5). Nato v Predgovoru še nekajkrat v baročno manieristični obliki variira in v eksplikativni metodi (»quod erat demonstrandum«) približuje Horacovo vprašanje in načelo: »Ridentem dicere verum quid vetat?« (V, 7).

Tudi metodo komediografskega podajanja in pripovedovanja Popović pojasnjuje večkrat in pri tem ne misli toliko na življenje dela prek gledališke igre kolikor prek branja. V predgovoru komedije *Tvrđica* izrazito poudarja: »Pan Metron Ariston – Umetnost je polezna!« (I, 79) Zlasti aksiomatično ponavlja to misel v kritičnem zapisu *Apologija o »Zloj ženi«*, kjer piše: »(Komediya) je škola gdi učitelj gleda da đaci narav poboljšaju, ne motreći kakova sredstva za to uzima« (V, 195). Ko opozarja na sredstva, kajpak misli na subjektivno stilizacijo, na humorni ali karikaturni postopek. V Laži i paralaži v dvogovoru med Jelico in Markom zahteva poučno in koristno knjigo (drugi prizor prvega dejanja), ponovno pa srečamo to programsko misel v predgovoru Pokondirene tikve, kjer piše, »da je uvek bolje čitati kakvu poleznu knjigu, nego na bal ići« (I, 147).

Kakor metodi poročanja ali pripovedovanja posveča Popović svojo pozornost tudi zgodbi in njeni vlogi pri bralčevem razumevanju besedne umetnine. Opozarja na parabolične razsežnosti zgodbe in na alegorezo posameznih likov in njihovih dejanj. Če ume pojasnjevati posamezne pripovedne pristope in oblike subjektivne stilizacije, se v razlagah zgodbe in alegoreze ne izkaže z nazornostjo. Sklicuje se na posamezne literarne avtoritete, zlasti na Horaca, Cervantesa, Rabenerja in na epsko narodno pesem. V Romanu bez romana skuša pomen zgodbe in njeno paraboliko razložiti z obsežnimi zastranitvami, npr. z vključitvijo anekdote – uganke, variira anekdoto o vršačko-bečejski ženitvi in doti, vpleta Romanov donkihotski boj z opicami; z Jucino zgodbo pa še enkrat končno skuša pojasniti alegorezo (V, 37). S ponavljajočo se frazo »quod erat demonstrandum« humorno poudarja moč in vrednost parabole in alegoreze, pri čemer pa se na specifičen način oglašja pisatelj lastni dvom v veljavo tega postopka in zavrača njegovo prepogostno rabo.

Vprašanje je vendarle, koliko so bralci ob preprostejšem in razvidnejšem humornem ali karikaturnem postopku in posmehovanju slabostim sentimentalistične proze zmogli sprejemati oziroma odkrivati to plast Romana bez romana, ki je pravzaprav literarnoteoretične narave. Sterijev poskus je vsekakor pomemben in namen danes razviden. Pomemben je za raziskovanje Popovičevih nazorov in njegovega obzorja. Sterija je bil glede oddaljevanja od znanih načinov pripovedovanja in poročanja tudi sam previden. Njegova sosedica »gospoža Prelička, komšinica« ga opominja, da bodo njegova »šegačenja i dosetljivost« (V, 43) ostala brez uspeha, če bo še naprej hodil po samosvoji poti.

Iz Popovičevega obračanja k literarnemu občinstvu in iz njegovega razčlenjevanja posameznih literarnih značilnosti domačih in tujih del se kot najpogostnejša oglašja njegova

zahteva, naj bo delo življenjsko resnično, torej psihološko prepričljivo. Kaj konkretno pomeni Popoviću psihološka prepričljivost, vidimo iz spisa Apologija o »Zloj ženi,« torej iz replike na kritiko njegove komedije. Apologija ni humorno stilizirana in njeno sporočilo je mogoče jemati neposredno: »Ovako sam ja pri početku moga pisanja o Sultani mislio, i ja ne znam jesam li kakav stepen psihologičeski preskočio, ili prirodu ljudi krivo izneo« (V, 194).

Nasproti »poetiki« sentimentalističnega romana, kakor jo je mogoče sestaviti iz Sterijevega opazovanja teh del in iz odzivanja bralcev nanje, je Popovićeva zahteva po psihološki prepričljivosti in življenjski spontaniteti v estetskem pogledu zagotovo najbolj univerzalna. Njegovo nepopustljivo zasmehovanje »romantičeske knjige«, torej sentimentalnega romana izvira prav od tod. Življenjska spontaniteta in šablonizirana pripovedna dela sta dva tuja in nasprotujoča si svetova. Popović ponovno izjavlja, da »knjiga nije čizma pa da se mora po kalupu praviti (. . .) Znam i to da ništa nije lakše praviti nego roman kako moja komšinica zahteva« (V, 43–44).

Psihosloška prepričljivost in prirodnost dogajanja ne preneseta metode, kakršna je značilna za sentimentalistično prozo. V Apologiji o »Zloj ženi« piše leta 1839 Popović tudi tole: »Po zakonima psihologije, čovek, što je više razdražitelan (irritabilis), to je većma kako na gnjev, tako i na plač sklonjej. Uzmimo samo sanguinički temperament za primer. Ovakovi će čovek oči drugom iskopati (. . .) Na protiv pak, flegmatik niti može na zlo nit' na dobro biti brz, jer njegova lenjiva čuvstva njega ni malo ne razdražuju« (V, 192). Pisatelj je svoje znanje o človeški nravi razširjal očitno tudi z branjem strokovnih del.

Iz spisa je videti, da je Popović repliko napisal v želji, da bi s tem delo približal književnemu občinstvu; kajti recenzija »toliko laskavih izraženija sproču mene i moje knjige nosi, da ja ni najmanje uzroka nemam na istu recenziju tužiti se. No budući da ista recenzija neka primječanija u sebi soderžava, koja s mojim mnenijama nikako neće da se slože, zato sam naumio najviše toga radi da bi srbski čitajući publikum priliku imao o jednom predmetu više mnenija dostati, a sotim vkus i krug mišljenija razprostraniti – na ista primječanija moje misli soobštiti« (V, 191). V dispoziciji nekega drugega spisa, v repliki *Još nešto na nešto u kritiki i na nešto kritike* iz leta 1839, kot »položjenje«, torej kot tezo zapiše misel: »Kritike više pomažu čitateljima nego onomu protiv koga se piše« (V, 202).

V zgodbeni plasti sentimentalističnih, skoraj brez izjeme »ljubezenskih« romanov pripada »ljubovi« posebno pomembna vloga. Od nje je bila odvisna dramatična napetost, stopnjevala je bralčeve želje in pričakovanja. Popovićev rezoner Mišić takole pravi v Tvrdici: »No poznato je, da se tek takva ljubov kao znatna počituje i u tri česti romana izdaje, gde je brakosočetanje na kakav god način pripečeno bilo. Što je više ovakovih prečaga, vi znate, to je prijatniji roman« (I, 125).

Da tega stereotipa v sentimentalistični prozi ne gre podcenjevati, če hoče pisatelj upoštevati želje in navade bralnega občinstva, priča tudi »komšinica Prelička«, ki mefistofelski vztrajno opozarja pisatelja: »G. sočinitelj, vi baš sasvim hoćete da ste osobiti čovek i da se od drugih razlikujete. Ja nisam još roman vid'la bez ljubovi. Kod vas pak osamnaesti je tabak (. . .) a o ljubovi ni mukajet. Uzmite dakle i vi stari kalup, ako mislite da nam se dopadnete«. (V, 43).

Razumljivo je, da se je Popović živahno in razborito odzival na to okoliščino, na to stran neživljenjske narave zabavnega romana. In pri tem je prihajala do veljave njegova zdrava življenjskost. Prav z molierovski sproščenostjo jame bralcu razgaljati pravo bistvo »ljubovi«. Najprej se to pojavi v Laži i paralaži, kjer ironično prikazuje Jeličino razlikovanje med ljubeznijo med preprostimi ljudmi, paori, in pa tistim, kar naj bi bilo v visoki družbi »ljubov«. Ob hlastajočem branju viteških romanov se v Jelici izoblikuje tale nazor o ljubezni: »Ah, tatice, vi još ne znate šta je ljubov? Drugo je prosto i paorski ljubiti, a drugo

je ljubiti bečki i po knjiški. Ono je ljubov, ljubezni tatice, kad se koji kralj u kakvu prin-
cezu zaljubi!» (I, 23).

Naravnost napadalen je Popović v romanu bez romana, kjer želi bralca razbremeniti li-
cemerja in izrabi tako rekoč vsako priložnost, da bi pokazal na telesno bistvo ljubezni,
npr. tedaj, ko agova hči obišče Romana v ječi: »Otide nadziralatelju tamnice (...) i od njega
zaište da je kod novog sužnika samu pusti. Samu kod mladog momka – to bi moglo kod
nas sumnju podići« (V, 48). Tudi že poprej v opisovanju srečanja Šandorja in Roksande
z afektiranim zamolkom pravzaprav daje bralcu namig, da si eidetično zamišlja prizor iz-
razito čutne narave.

Podobne drastične prijeme lahko odkrivamo tudi v Popovičevem soočanju s stereotipnim
upodabljanjem posameznih junakov in junakinj v zabavnih romanih. Namesto da bi bila
vilinsko lepa, je agova hči v Romanu pravo nasprotje: »Ona je bila pomalena, ali zdrava
i telesna devojka, jer od devetnaeste godine onamo nije manje od dva rifa pantlike za po-
jas uzimala. Mider kao gadnu i vrednosnu stvar preziraše, i smejaše se, kad se koja frajlica
pred njom sa svojim suptilnim strukom ponosila. Na leđi je imala teret kao neko polovače
veliki, i da bi se ovoj težini ravnovesije učinilo, tako je velike prsi imala da bi za model
vinskoj Kraljevića Marka mešini bez svake sumnje služiti mogle. Kosu je imala žarko cr-
venu, da je pri najvećoj pomrčini bez ikakove svetlosti večerati mogla« (V, 47).

Prav gotovo moramo govoriti o hiperbolizirani antiherojinji ali antiljubljenki, sadu svo-
jevrsnega Popovičevga karikaturnega odzivanja na breztelesne ženske like senti-
mentalističnih romanov. A implicirana je vsaj še ena Popovičeva kritična misel in težnja:
soočiti se z rastočim licemerjem v meščanski družbi. O tem govori tale pisateljev vložek:
»Zašto ne bi i takove cenzure na svetu bilo koja bi i u smotrenija odela, kose, hoda, kom-
plimenata, očiju namigivanja, pod ruku vođenja i pravljenja kura, i pr. i pr. pazila« (V, 48).

Tudi iz tega primera je mogoče presojati, kako Popović ni opuščal prav nobene priložnosti,
da bi izrekel svojo družbeno kritično misel oziroma kako nobena njegova pripomba ne
ostaja enoplastna v svoji povednosti. Vselej pa je naslovljena tako bralcem kakor tudi pi-
sateljem in ocenjevalcem del. S slednjimi se je ob vprašanju domišljije soočal bolj kot z
bralci. Kljub racionalni naravi je Popović vendarle dopuščal domišljiji večji delež, kakor
bi se na prvi pogled moglo sklepati. Pojavlja naj se pri premagovanju preprek, a tudi v bolj
sproščenem predstavljanju življenja samega. Vendar pri tem ne gre zanemarjati splošnega
načela o vzročnosti in posledičnosti. V Romanu bez romana takole poudarja načelo
vzročnosti in logičnosti: »Pređe nego što dalje čudesa ovoga viteza vidimo, po zapovesti
Horacijevoj, koga mnogi pohvaljuju, mala čest čitaju, a još manja razumeju, trebalo bi mo-
jim čitateljima pokazati od kud ove palate u tako usamljenoj šumi, ko je nju zidaao i na-
vlastito kakva lica u njoj obitavaju« (V, 38). Popoviću je tuja literarnost, kakršna nastaja
po klasicističnih vzorcih. Tuje so mu tudi drugotne prvine, kakor so pesniške krajine,
šablonizirani zunanji opisi oseb in podobno. Kakor je vse to naslovljeno na bralca, da bi
umel bolj samostojno sprejemati leposlovno delo, je ob številnih opombah in ob številnih
karikaturnih postopkih v pisateljevi zavesti tudi takratni pisec takšnih del. Pri upodab-
ljanju Romana namreč kar naravnost pravi: »Što se pak moga iroja tiče za opravljanje ja-
viti imam, da bi proces od sviju romandžija na sebe navukao, kad bih od njihovog načina
odstupio« (V, 26).

V svojih pogovorih z bralci, v dialogih z njimi Popović namenja svoje misli tudi srbskim
piscem. Kakor razvija »vkus i krug mišljenja« književnega občinstva, skuša na različne
načine dosegati podoben namen v srbski književnosti sploh. V Romanu bez romana iro-
nično našteva posamezne tipe srbskih piscev in jim priporoča, »da svaki sočinitelj, ili pre-
voditelj, ili podražatelj, ili makar pismokradac delo svoje barem pet godina u rukopisu
drži i svake godine svoj rukopis najmanje četiri puta pročita« (V, 18). Ob tem se sklicuje
na lastno ravnanje, ki je razvidno iz objav, na primer samega Romana bez romana, Po-

kondirene tikve ali Svetislava i Mileve. To zgodovinsko dramo je Popović po dvajsetih letih predelal in v predgovoru je leta 1848 zapisal: »Dva su pak uzroka što prerađeno ovo pozorište na svet izdajem: prvo da bi se i po drugim mestima kao narodno i poznato (...) moglo predstaviti, a drugo da bi se mladi naši spisatelji naučili primerom mojim, kako je polezna stvar književne sastavke svoje više godina u rokopusu držati.« Da bi bil prepričljiviji, sramežljivo dodaja še samopotrđilno izjavo: »Izdaniju ovom ne pridavam nikakve osobite lepote, ali to mogu slobodno kazati, da preimućstvo nad prvim zaslućuje.«

Kakor smo že doslej videli, pripada posameznim likom v Popovićevih komedijah pomembna vloga tudi glede soodnosa pisatelj – bralec. D. Vučenov poudarja, da je »za najveći deo Sterijinih komedija karakterističan moralizatorski stav, koji je sadržan već u postavljanju likova, određivanju njihove fizionomije u komediji i način i pravac kojim Sterija vodi radnju komedije njenom završetku.«¹⁰

Pri vsem tem ima jezik posebno vlogo. Popović je glede jezika v književnosti pogosto kar naravnost izražal kritične misli. Jezikovne slabosti, predvsem »visoki slog« mladega meščanstva, je smešil prek posameznih likov: Aleksa, Feme, Ružičića in drugih. Seveda pa jezik ni le izraz avtentičnosti in prirodnosti, ampak je predvsem mišljenjska in tudi s tem estetska kategorija. To misel izraća na svoj način Mišić v 7. prizoru 2. dejanja Tvrdice, ko pravi: »Vi vidite, gospodićna, da ja ljubov moju k vami dosta prosto i bez upotrebljenja tekstova iz romana izražavam. No s tim mislim da što je jezik prostiji, to su ćuvstva prirodnija« (I, 125).

Komedija Laća i paralaća svoje sporoćilo bralcu in gledalcu oćitno navravnavata z vlogo in znaćajem posameznih oseb. Tudi v njej je vprašanje jezikovne prirodnosti, njegova estetska vloga oćitno poudarjena. Zdravi Markov razum se upira Jelićinu jezikovnemu sprenevedanju, te slabosti pa vplivno širijo ravno »rumani«:

»Jelica: O, tatice, vi ne znate kakvu hasnu romani daju.

Marko: Kakvu hasnu? Da se ćepiš kao lutka; kad govoriš, da se i sama ne razumeš (...) Više da te nisam video s tim knjigama!« (I, 72–73).

Prevajanje, »posrbe« tujih del so prav tako pripomogle k jezikovnim zagatam. Kvarile so zdravi naravni občutek za jezik, kjer je ta občutek še obstajal, poglobljale pa so jezikovno spakovanje pri »naćitanih« bralkah in bralcih. Jelica zdi hujata z francoskimi romani in pravi: »Kakvih romana oni imaju. Evo, i ovaj je s francuskog ićberzecovan, pa da se sakriju svi nemaćki rumani pred njim (...) Pak kakove bih jošt nesrećne princeze i heldove našla: kako se zaljubili bili, kako su stradali, kako su se ubijali – ah, i šta ne bih ćitala, kad bih znala francuski« (I, 21). Popović tu mogoće misli na francoski roman Bernardina de Saint-Pierrea (1737–1814) *Paul et Virginie* (1788). Pisatelj v njem izpoveduje rousseauovski nazor o sreći naravnega in ćastnega življenja, pogosto opisujoć krajino na pesniški naćin. Prvi nemški prevod je izšel leta 1795¹¹, srbski pa precej kasneje.¹² V tedanjem srbskem pripovedništvu je zagotovo ćutiti vzporednosti s Saint-Pierreom, manj pri Stojkoviću, izraziteje pa pri Milovanu Vidakoviću. Sterija se odklonilno odziva na ta, ćetudi poetićni sentimentalizem, ki od francoskega romanopisca kot neavtentićen vdira v srbsko knjićevnost. Odklanja ga kot nenaravnega, kakor odklanja vse drugo, kar je nenaravno in proti merilom zdravega razuma.

¹⁰ Dimitrije Vućenov: Komedioćraf Sterija, n. d., str. 126.

¹¹ Janez Trdina je v spominih na dijaške dni predstavil to priljubljeno dijaško berilo kot »rajski biser francoske knjićevnosti, ki je omećil še vsakega bralca in mu iztisnil iz oćes vsaj nekoliko kapljic, posvećenih manom nesrećnih zaroćencev. O, s kakšno slastjo sem dihal tropićni zrak njune domovine, kako radostno ju spremljal po lokah in gozdih, po morju tja in nazaj in nazadnje v globoćino!« – Janez Trdina: Spomini I. Zbrano delo I, ur. Janez Logar. Ljubljana 1946, 136.

¹² Srbskim bralcem je roman dolgo ostajal v zavesti, saj je doslej zadnja izdaja iz leta 1955; prvi hrvaški prevod je iz leta 1877 in ga je pripravil Avgust Šenoa (Beletr. knjić. Matice Hrvatske, št. 1).

S tega zrelišča odklanja kot nenaravne tudi poskuse notranje družbene diferenciacije med Srbi v Vojvodini. V Popovičevih komedijah je izražen neki naravni demokratizem. Značilno je, da v njegovih komedijah ni posmehovanja preprostemu človeku, pač pa se kaže razsvetljsko demokratično upoštevanje prav preprostega človeka. Marko u Laži i paralaži pravi tudi tole: »Ja se rado ne mešam s onim pred kim stojim gologlav« (I, 26). Na koncu te komedije pisatelj v Markova usta postavlja besede z značilnim poantnim podarkom: »A vi, gospodo baroni, šta li ste, uklonite se od nas smesta, jer smo mi ljudi prosti: ne umemo da vas čestvujemo, pa vas možemo po našoj prostoti i u gvožđe okovati« (I, 72). Seveda je to pomemben miselni sloj v oblikovanju soodnosa med pisateljem in bralcem oziroma gledalcem. Značilno dopolnjuje celovito Popovičevo oblikovanje sredstev in načinov, s katerimi upošteva tedanjega srbskega bralca in ga hoče vzgajati.

Basnotvorne prvine v oblikovanju likov, zlasti v soočanju njihovega mišljenja in delovanja, pa tudi v razpletu posameznih komedij se v Popovičevem delu pojavljajo prav gotovo zaradi pisateljeve volje, da bi z bralcem vzpostavljajal tesnejši stik in da bi mu nudil tiste možnosti literarnega izražanja, ki jih ta pozna že iz ustne besedne umetnosti. Mogoče je povzeti, da je Popovičevemu apostrofiranju, pogosto pa tudi posmehovanju tedanjemu srbskemu bralcu botrovala bolj vzgojna vnema kot pa avtoritativna ali celo negativna kritična misel. Hkrati bi se tudi vprašali, ali mogoče v tedanji srbski književnosti ni najti možnosti, da bi se korektivno, še s kake druge strani dalo osvetliti razmerje srbskega literarnega občinstva do knjige, zlasti do zabavnih sentimentalističnih pripovedi. Takšen korektiv bi mogla dati tedanja literarna publicistika. Ta pa se je bolj ukvarjala s klasičističnimi razglabljanji in s popisovanjem srbske narodne preteklosti, kakor je razvidno iz Srbskih letopisov v času Magaraševićevega urednikovanja, torej do sredine tridesetih let. O sprotni žetvi je večinoma prinašala le pohvalna priporočila in pohvalne recenzije. Tako Popović z njimi ni mogel biti zadovoljen, kakor se vidi iz spisa Apologija o »Zloj ženi«. Popovičevo podobo razmer v srbski književnosti in narave srbskega literarnega občinstva je torej treba sprejeti kot resnično, pri čemer se je kakopak treba zavedati njegovega karikaturnega postopka, subjektivne stilizacije.

Takšno ravnanje v uporabljanju srbskega književnega občinstva in posameznih skupin bralcev se pri Popoviću ohranja tudi v kasnejših letih. V Predisloviju kasneje objavljene Pokondirene tikve izroča bralki delo kot »tako zovomo veselo pozorište (...) za vašu, ako soizvolite čitati, kako polzu, tako i zabavu«. ¹³ Pogostnost in šegavost njegovega neposrednega obračanja k bralcem bodisi prek predgovorov in prek samega literarnega besedila pa kasneje vendarele poenjuje. ¹⁴ To ni povezano le z umiranjem njegovega temperamenta, ampak je bolj nasledek spremenjenih literarnih okoliščin. Priljubljenost Vida-kovičevih in drugih zabavnih besedil je jenjavala, književno občinstvo se je z desetletji razvijalo. Pojavljati bi se morala bolj kakovostna knjiga za bralca, ta pa je prišla šele, ko so pisci preraščali vidakovičevske oblikovalne značilnosti in možnosti. Popović si je za to prizadeval svojevrstno in vztrajno, z različnimi literarnimi sredstvi. Po pravici je mogoče trditi, da si je prizadeval uspešno tako pri bralcih kot pri ustvarjalcih. Pri tem pa je treba poudariti, da so tudi kasnejši pisatelji nadaljevali s takim delom in povzemali Sterijevo skrb za razvoj literarnega občinstva. To ne velja le za Jakova Ignjatovića in za Bogoboja Atanackovića, ampak še precej kasneje tudi za Jašo Tomića. V njegovi komediji *Razvod* je mogoče zaslediti eno zadnjih popovičevskih epizod, povezanih s hlastanjem bralk po romantičnih sentimentalističnih ljubezenskih zgodbah. Sestra v komediji *Razvod* namreč vzdihuje: »Kakav bi samo roman to bio!«

¹³ Predislovije Pokondirene tikve, 1830. – Pokondirena tikva. U Novom Sadu, 1838, str. 11.

¹⁴ Predislovija, predgovore in podobne pripise in uvode imajo naslednja dela: Laža i paralaža, obe izdaji Tvrdice, Pokondirena tikva (iz 1830 in dopis 1837), Zla žena, Sudba jednog razuma in Roman bez romana.